Qabul qilindi: 5-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 9-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

TEXNOGEN SIVILIZATSIYA SHAROITIDA INSON VA JAMIYAT MUNOSABATLARINING TRANSFORMATSIYASI: RATSIONALLIK, RAQAMLI SUBYEKTLIK VA ANTROPOLOGIK BEGONALASHUVNING TARIXIY-FALSAFIY TAHLILI

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОТНОШЕНИЙ ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ТЕХНОГЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ РАЦИОНАЛЬНОСТИ, ЦИФРОВОЙ СУБЪЕКТИВНОСТИ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ОТЧУЖДЕНИЯ

TRANSFORMATION OF HUMAN-SOCIETY RELATIONS IN THE CONTEXT OF TECHNOGENIC CIVILIZATION: HISTORICAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF RATIONALITY, DIGITAL SUBJECTIVITY, AND ANTHROPOLOGICAL ALIENATION

Mirzaxamdamova Dildora Zafarovna
Mustaqil tadqiqotchi
orcid: 0009-0005-8274-5579

Annotatsiya. Maqolada texnik vositachilik, raqamli subyektlik va begonalashuv munosabati o‘rganiladi. Tarixiy-konseptual qiyosda ma’lumot profili insonning subyektiv tajribasidan farqlanadi. Har qanday vositachilik begonalashuv emasligi va delegatsiya shartlari muhokama qilinadi. Anglash, e’tiroz bildirish va qayta qaror qilishdan iborat refleksiv mezonlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: texnogen sivilizatsiya, raqamli subyektlik, ratsionallik, vositachilik, begonalashuv, delegatsiya, refleksiya.

Аннотация. Изучается связь технического опосредования, цифровой субъектности и отчуждения. Профиль данных отличён от субъективного опыта человека в историческом сравнении. Опосредование не отождествляется с

отчуждением; анализируются условия делегирования. Предлагаются критерии понимания, оспаривания и пересмотра делегированного решения.

Ключевые слова: техногенная цивилизация, цифровая субъектность, рациональность, опосредование, отчуждение, делегирование.

Abstract. The article studies technical mediation, digital subjectivity and anthropological alienation. Data profiles are distinguished from human subjective experience through conceptual inquiry. Mediation is not equated with alienation, while the conditions of delegation are examined. Understanding, contestability and revision are proposed as reflexive assessment criteria.

Keywords: technogenic civilization, digital subjectivity, rationality, mediation, alienation, delegation, reflexivity.

Kirish

Insonning texnik vositalar bilan yashashi yangilikning o‘zi emas; falsafiy muammo vosita bilan munosabatning qanday tashkil topganidadir. Raqamli muhitda shaxs haqidagi qaydlar, baholashlar va tavsiyalar uning o‘z tajribasini qanday tushunishiga ta’sir qilishi mumkin. Biroq texnologik vositachilikning mavjudligi begonalashuvning tayyor isboti emas. Mazkur maqola vositachilik, delegatsiya va subyektlikni ajratib, begonalashuv haqida hukm qaysi shartlarda asosli bo‘lishi mumkinligini tekshiradi. Savol texnikani maqtash yoki inkor qilishda emas, insonning munosabatdagi o‘rnini aniq tavsiflashdadir.

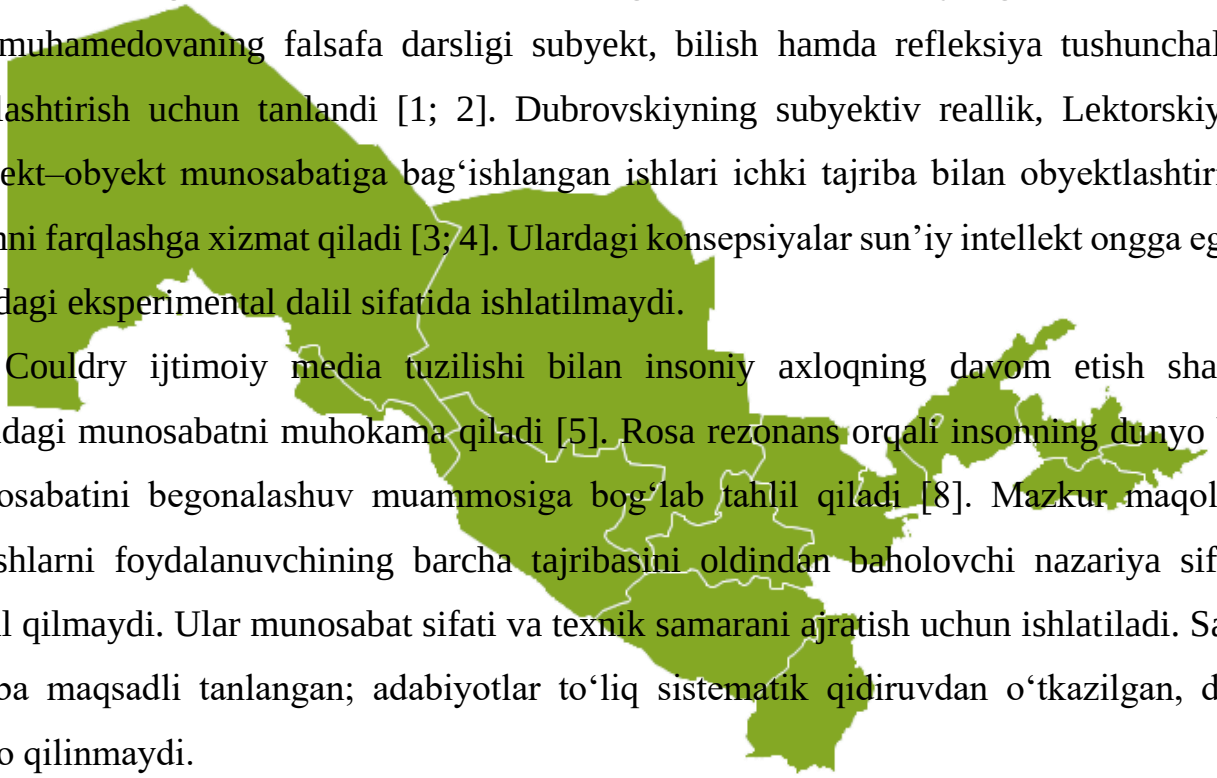
Stiegler texnika va vaqt munosabatini insoniy mavjudlikni tushuntirishning markaziy masalasi sifatida qo‘yadi [7]. Runciman esa qaror vakolatini korporatsiyalar, davlatlar va sun’iy intellekt bilan bog‘liq tuzilmalarga topshirishning tarixiy-falsafiy muammosini muhokama qiladi [6]. Bu ikki yondashuvdan kelib chiqadigan savol “vosita insonni almashtiradimi?” degan umumiy taxmindan aniqroq: qanday vazifa topshirilgan, natijani kim tushuntiradi va uni qayta ko‘rib chiqish kimning imkonida? Maqola bu savollarga konseptual mezon taklif qiladi, real tizimlar samaradorligini o‘lchamaydi.

Tadqiqotning maqsadi raqamli subyektlikni shaxsning raqamli profiliga keltirmaydigan va har qanday avtomatlashtirishni begonalashuv deb atamaydigan farqlashlar tizimini ishlab chiqishdir. Asosiy ilmiy taklif ma’lumot, ma’no va vakolat

o‘rtasidagi munosabatni ajratishdan iborat. Raqamli iz shaxs haqidagi axborotdir; u shaxsning ichki tajribasi bilan aynan emas. Vakolatning texnik vosita orqali bajarilishi esa mas’uliyat kimga tegishli ekanini yo‘qotmasligi kerak. Bu normativ taklif mavjud tizimlarning barchasi mazkur talabga javob beradi yoki bermaydi, degan hukm emas.

Metodologiya

Tadqiqot tarixiy-konseptual rekonstruksiya, kategoriyaviy qiyos va tasavvuriy qarshi holatlar tahliliga asoslanadi. Alimasovning fikrlash madaniyatiga oid asari va Shermuhamedovaning falsafa darsligi subyekt, bilish hamda refleksiya tushunchalarini aniqlashtirish uchun tanlandi [1; 2]. Dubrovskiyning subyektiv reallik, Lektorskiyning subyekt–obyekt munosabatiga bag‘ishlangan ishlari ichki tajriba bilan obyektlashtirilgan bilimni farqlashga xizmat qiladi [3; 4]. Ulardagi konsepsiyalar sun’iy intellekt ongga egaligi haqidagi eksperimental dalil sifatida ishlatilmaydi.

Couldry ijtimoiy media tuzilishi bilan insoniy axloqning davom etish shartlari orasidagi munosabatni muhokama qiladi [5]. Rosa rezonans orqali insonning dunyo bilan munosabatini begonalashuv muammosiga bog‘lab tahlil qiladi [8]. Mazkur maqola bu qarashlarni foydalanuvchining barcha tajribasini oldindan baholovchi nazariya sifatida qabul qilmaydi. Ular munosabat sifati va texnik samarani ajratish uchun ishlatiladi. Sakkiz manba maqsadli tanlangan; adabiyotlar to‘liq sistematik qidiruvdan o‘tkazilgan, degan da’vo qilinmaydi.

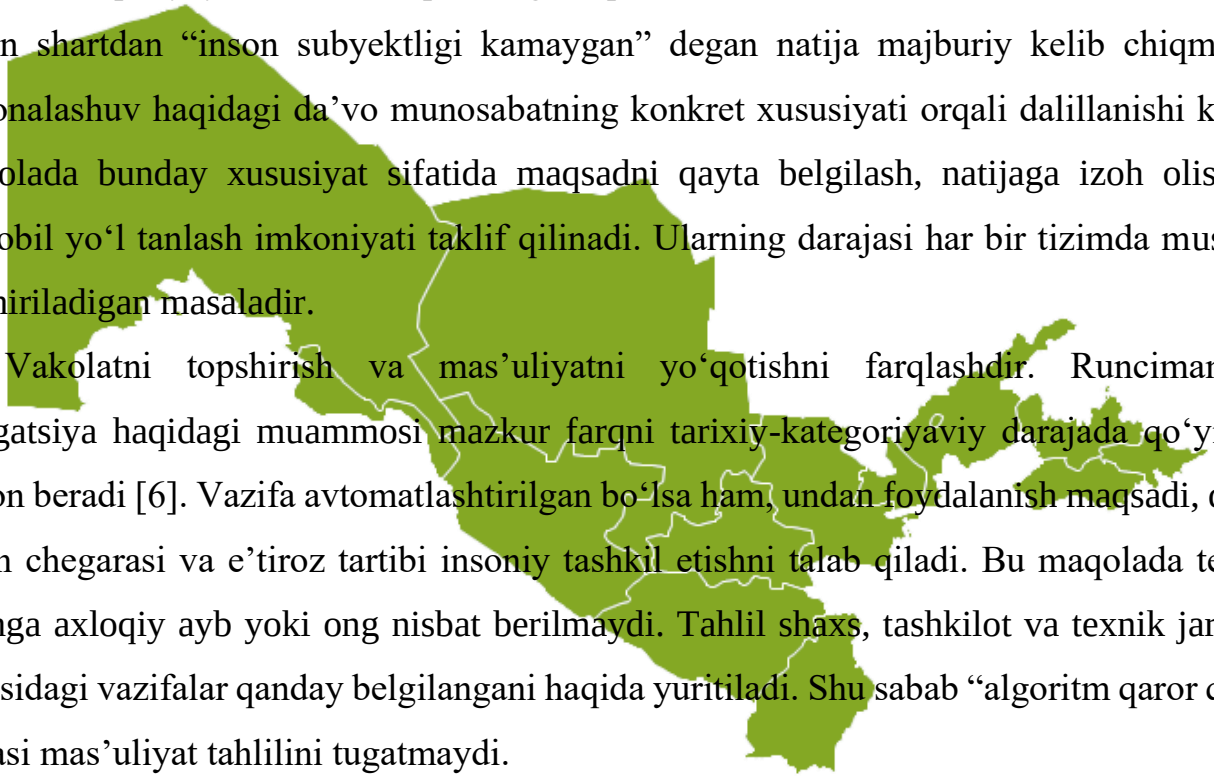
“Raqamli subyektlik” texnik muhit orqali maqsad qo‘yish, o‘z harakatini anglash va unga javob berish imkoniyatini anglatadi. “Delegatsiya” vazifaning bajarilishini boshqa tuzilma yoki vositaga topshirishdir. “Begonalashuv” esa mazkur tahlilda shaxs o‘z faoliyati, natijasi yoki uni baholovchi qoidalar bilan munosabatini tushuntirish va qayta ko‘rib chiqish imkonidan uzoqlashgan holat sifatida chegaralanadi. Bu barcha falsafiy an’analarning yagona ta’rifi emas. Tushuncha raqamli vositachilikni tekshirish uchun ishlatiladigan ishchi mezon sifatida taklif etiladi.

Natijalar

Raqamli profil va subyektiv tajribaning ajratilishidir. Profil ma’lum maqsad bilan to‘plangan qaydlardan tuziladi; undan shaxsning barcha niyati, ma’nosi va hayotiy

vaziyatini bilish mantiqan kelib chiqmaydi. Dubrovskiy subyektiv reallik muammosini, Lektorskiy esa bilishning subyekt–obyekt munosabatini tahlil qiladi [3; 4]. Mazkur maqolada ularning farqlashidan ma’lumotning aniqligi bilan inson haqidagi to‘liq tushunish boshqa da’volar ekanini ko‘rsatish uchun foydalaniladi. Ko‘rsatkich xato bo‘lmasligi mumkin, lekin u o‘lchamagan mazmun haqida xulosa chiqarishga yetarli bo‘lmaydi.

Vositachilikning begonalashuv bilan teng emasligidir. Texnik yordam ayrim vazifani tushunarli, qulay yoki nazorat qilinadigan qilishi mumkin. Demak, “texnik vosita bor” degan shartdan “inson subyektligi kamaygan” degan natija majburiy kelib chiqmaydi. Begonalashuv haqidagi da’vo munosabatning konkret xususiyati orqali dalillanishi kerak. Maqolada bunday xususiyat sifatida maqsadni qayta belgilash, natijaga izoh olish va muqobil yo‘l tanlash imkoniyati taklif qilinadi. Ularning darajasi har bir tizimda mustaqil tekshiriladigan masaladir.

Vakolatni topshirish va mas’uliyatni yo‘qotishni farqlashdir. Runcimanning delegatsiya haqidagi muammosi mazkur farqni tarixiy-kategoriyaviy darajada qo‘yishga imkon beradi [6]. Vazifa avtomatlashtirilgan bo‘lsa ham, undan foydalanish maqsadi, qabul qilish chegarasi va e’tiroz tartibi insoniy tashkil etishni talab qiladi. Bu maqolada texnik tizimga axloqiy ayb yoki ong nisbat berilmaydi. Tahlil shaxs, tashkilot va texnik jarayon o‘rtasidagi vazifalar qanday belgilangani haqida yuritiladi. Shu sabab “algoritm qaror qildi” iborasi mas’uliyat tahlilini tugatmaydi.

Subyektlikni tekshirishda vazifa tanlash bilan vazifani bajarish ham ajratilishi zarur. Shaxs texnik jarayonda faol qatnashsa-da, qaysi maqsadga xizmat qilayotganini tushunmasligi mumkin; boshqa vaziyatda esa kam harakat qilib, topshirilgan vazifaning maqsadi va chegarasini aniq belgilashi mumkin. Demak, faollik miqdori subyektlikning to‘liq o‘lchovi emas. Tahlil uchun harakatning ma’nosi va natija ustidan vakolat savoli kerak. Maqola shaxsiy nazoratni har bir texnik amalni qo‘lda bajarish bilan tenglashtirmaydi. Muhim farq vosita ishini topshirish bilan maqsad haqida hukm qilish imkonini yo‘qotish orasidadir.

Raqamli profil haqida hukm chiqarishda uning vazifasi va qo‘llanish ko‘lami mos kelishi lozim. Muayyan faoliyat uchun tuzilgan qayd boshqa vaziyatda shaxsning umumiy

xususiyati sifatida ishlatilsa, xulosa chegarasi kengayadi. Bunday kengayishni qo‘shimcha asoslash kerak. Aks holda ma’lumotdagi aniqlik kategoriyaviy xatoni yashirishi mumkin: qayd nimanidir to‘g‘ri o‘lchagan, lekin undan o‘lchanmagan narsa haqida xulosa chiqarilgan bo‘ladi. Bu tasavvuriy misol barcha raqamli baholashlar noto‘g‘ri degani emas. U profil, foydalanish maqsadi va yakuniy hukm orasidagi aloqani mustaqil tekshirish zarurligini ko‘rsatadi.

E’tiroz bildirishning mazmuni ham oddiy aloqa tugmasidan kengroqdir. Shaxs murojaat yuborishi mumkinligi uning dalili qarorga ta’sir qila olishini isbotlamaydi. Shu sabab maqolada murojaat kanali, izohning tushunarliligi va qayta ko‘rib chiqish vakolati alohida olinadi. Ularning birgalikda mavjudligi muayyan qaror albatta to‘g‘ri chiqishini kafolatlamaydi, lekin jarayonni tekshirish imkonini yaratishi mumkin. Bu normativ taklif real tizimlar haqidagi audit natijasi emas. Tadqiqot davomida aynan qaysi bo‘g‘in mavjud yoki cheklanganini aniqlash subyektlik haqidagi hukmni aniqlashtiradi.

1-jadval. Raqamli vositachilikda subyektlikni tekshirish mezonlari

Qatlam	Tekshirish savoli	Aniqlashtiriladigan shart	Asossiz tenglashtirish
Ma’lumot	Qayd nimani ko‘rsatadi?	O‘lchov maqsadi va chegarasi	Profilni insonning to‘liq tasviri deyish
Ma’no	Natija qanday tushuniladi?	Izoh va kontekstga kirish	Aniqlikni to‘liq anglashga tenglash
Vakolat	Qaysi vazifa topshirilgan?	Maqsad va mas’uliyat taqsimoti	Avtomatlashtirishni mas’uliyatsizlik deyish
Qayta qaror	E’tiroz va muqobil mavjudmi?	Qayta ko‘rish va chiqish xarajati	Formal tanlovni real imkoniyat deyish

Instrumental va refleksiv ratsionallikning farqlanishidir. Birinchisi berilgan vazifani bajarish usulini, ikkinchisi vazifaning o‘zi nega qo‘yilganini muhokama qiladi. Ushbu farq maqolaning ishchi analitik taklifidir. Tez va aniq bajarilgan vazifa uning maqsadi asosli ekanini o‘z-o‘zicha ko‘rsatmaydi. Xuddi shuningdek, maqsadning ma’naviy qiymati usulning to‘g‘riligini kafolatlamaydi. Jadval texnik natija, ma’no va vakolatni tekshirishning alohida savollarini jamlaydi; unda sun’iy intellekt tizimlari reytingi yoki amaliy audit natijalari yo‘q.

Muhokama

Maqoladagi mezonlarga qarshi birinchi e’tiroz tushunish talabining ortiqcha

qat’iyligidir. Inson foydalanadigan har bir vositaning texnik tuzilishini to‘liq bilishi shart emas. Bu e’tiroz o‘rinli farqlashni talab qiladi: muhandislik darajasidagi to‘liq bilim bilan hayotiy natijani tushunish bir narsa emas. Maqola ikkinchisini nazarda tutadi. Shaxs nima uchun muayyan baho olganini, bu baho qayerda ishlatilishini va uni qanday ko‘rib chiqish mumkinligini bilishi bilan tizimning barcha kodini o‘qishi orasida farq mavjud.

Ikkinchi e’tiroz tanlov imkoniyatining formal mavjudligiga taalluqlidir. Texnik jihatdan xizmatdan chiqish mumkinligi real muqobil borligini hali ko‘rsatmaydi. Chiqish xarajati, boshqa xizmatga o‘tish sharti va faoliyatning uzluksizligi alohida tekshirilishi kerak. Shu sabab maqolada subyektlik “foydalanadi yoki foydalanmaydi” juftligiga keltirilmaydi. Muqobilni anglash va amalga oshirish sharoiti ham hisobga olinadi. Bu nazariy talabning real darajasini aniqlash uchun foydalanuvchi tajribasi va institut tartiblari bo‘yicha mustaqil material zarur.

Begonalashuvni faqat salbiy hissiyot sifatida olish tushunchani toraytiradi. Shaxs texnik qulaylikdan mamnun bo‘lishi mumkin, biroq bu uning qaror ustidan vakolati qanday taqsimlanganini to‘liq ko‘rsatmaydi. Aksincha, noqulaylik hissi har qanday vositachilik begonalashtiruvchi ekanini isbotlamaydi. Shu bois maqolada tajriba va munosabat tuzilishi bir-birini to‘ldiradigan, lekin aynan bo‘lmagan ma’lumot turlari deb olinadi. Keyingi empirik ishda foydalanuvchi hikoyasi bilan xizmat tartibi birgalikda o‘rganilishi mumkin. Faqat mamnunlik ko‘rsatkichi orqali antropologik xulosa chiqarish metodologik jihatdan yetarli emas.

Delegatsiya tarixini o‘rganishda yangi texnik shakl bilan butunlay yangi muammoni farqlash zarur. Vakolat, ishonch va mas’uliyat savollari yangi vosita orqali qayta qo‘yilishi mumkin, ammo ularning barcha mazmuni yangidan paydo bo‘lganini ko‘rsatish alohida tarixiy dalil talab qiladi. Shu ma’noda tarixiy-falsafiy yondashuv hozirgi muammoni qadimgi analogiyaga eritmaydi va uni butun o‘tmishdan uzmaydi. Qiyosning predmeti tashqi o‘xshashlik emas, vazifani topshirish va natijani tan olish munosabatidir. Bu chegarada tarixiy talqin raqamli subyektlikning qaysi jihati davomiy, qaysisi o‘zgarganini tekshirishga yordam beradi.

Maqolaning refleksiv mezonlari haddan tashqari individualistik talqindan ham

himoyalanishi kerak. Har bir foydalanuvchi barcha oqibatni yolg‘iz tekshirishi mumkin, deb olish mas’uliyatni shaxsga to‘liq yuklaydi. Shu sabab sxemada tashkilotning izoh berish, ko‘rib chiqish va vakolatni aniq belgilash vazifasi ham tahlil qilinadi. Bu vazifalarning aniq huquqiy mazmuni maqolaning predmeti emas. Falsafiy nuqtada esa shaxsiy tushunish bilan ijtimoiy tashkil etilgan tekshirish imkoniyati birga ko‘riladi. Ana shu munosabat ochilmaguncha, subyektlik muammosi faqat foydalanuvchi savodxonligi darajasiga keltirib qo‘yilishi mumkin.

Couldryning media muhitining axloqiy shartlari haqidagi savoli muloqot tuzilishi mazmundan mustaqil emasligini ko‘rib chiqishga undaydi [5]. Biroq bundan har bir raqamli aloqa insoniy birdamlikni yo‘qotadi, degan umumiy hukm chiqarilmaydi. Rosa rezonansni dunyo bilan munosabat sifatida o‘rganadi [8]; bu atamani oddiy yoqimlilik, ko‘p muloqot yoki ekran oldida kam vaqt o‘tkazish bilan almashtirish noto‘g‘ri bo‘ladi. Maqolada ushbu konsepsiya munosabatning sifati haqidagi savolni saqlash uchun ishlatiladi, tayyor psixologik o‘lchov sifatida emas.

Uchinchi masala texnikaning insoniy mavjudlikdan butunlay tashqi narsa sifatida tasvirlanishidir. Stieglerning texnika va vaqt muammosi bu soddalashtirishni savol ostiga qo‘yadi [7]. Shundan kelib chiqib, maqola “sof inson” bilan “tashqi texnika”ni mutlaq qarama-qarshi qo‘ymaydi. Falsafiy masala vositaning mavjudligi emas, uning qanday munosabatni tashkil qilayotganidadir. Nazariy natijani tekshirish uchun bir xizmatning foydalanishdan oldingi maqsadi, jarayondagi izoh sharti va keyingi e’tiroz imkoniyati birgalikda o‘rganilishi mumkin. Ushbu maqolada bunday empirik audit o‘tkazilmagan.

Xulosa

Raqamli subyektlikni profil ma’lumotlari bilan, vositachilikni esa begonalashuv bilan aynanlashtirish tushuntirishni soddalashtiradi. Maqolada ma’lumot, ma’no va vakolat alohida tahlil qatlamlari sifatida ajratildi. Begonalashuvni tekshirish uchun maqsadni anglash, natijaga e’tiroz bildirish va qarorni qayta ko‘rib chiqish imkoniyatlari taklif etildi. Ushbu mezonlar texnologiyaning o‘ziga axloqiy hukm bermaydi; inson va tashkilotning texnik vosita orqali qanday munosabatga kirishishini o‘rganadi. Natijalar ongli sun’iy intellekt yoki muayyan tizim samaradorligi haqida empirik da’vo emas. Kelgusida konkret

xizmat va foydalanuvchi vaziyati bo‘yicha tekshirish mazkur konseptual sxemaning amaliy izoh kuchini aniqlashtirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimasov V. Falsafa yoxud fikrlash chanqog‘i. Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2017. B. 11-19

2. Shermuhamedova N. Falsafa. Toshkent: Idris Abdurauf nashr, 2021. B. 55-57

3. Дубровский Д. И. Проблема идеального. Субъективная реальность. 2-е изд. М.: Канон, 2022. С. 112-115

4. Лекторский В. А. Субъект, объект, познание. М.: Наука, 2020. С. 20-26

5. Couldry N. The Space of the World: Can Human Ethics Survive Social Media and What if It Can’t? // Journal of Media Ethics. 2025. P. 151–160. DOI: 10.1080/23736992.2025.2580669

6. Runciman D. The Handover: How We Gave Control of Our Lives to Corporations, States and AIs. London: Profile Books, 2023. P.301-303

7. Stiegler B. Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus. Stanford: Stanford University Press, 2018. P. 202-205

8. Rosa H. Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World. Cambridge: Polity, 2019. P. 182-186